

II CONVERSATIE-ANALYSE EN
SOCIOLINGUISTIEK

Stereotypering in conversaties

Jan Berenst

1. Inleiding: discriminatie en interactie

Scollon & Scollon (1981) betogen in hun boek *Narrative, literacy and face in interethnic communication* dat discriminatie in inter-etnische interactie voor een belangrijk deel een communicatieprobleem is. Er ontstaan veelvuldig misverstanden in dergelijke communicatiesituaties, doordat men elkaar intenties en persoonlijkheidskenmerken toeschrijft die onjuist zijn, en het gevolg van verschillen in interpretatie van bepaalde uitingsaspecten, verschillen in het interactionele klimaat (meer of minder georiënteerd op status, onderlinge verbondenheid of competitie etc.) of verschillen in de waardering van verbale communicatie zelf in het geheel van culturele activiteiten. Dergelijke misverstanden kunnen onaangename consequenties hebben: irritatie, negatieve evaluatie van de gesprekspartner, stereotypering van de groep, en uiteindelijk zelfs gedrag dat als discriminerend ten opzichte van leden van de andere groep kan worden aangemerkt. Voorbeelden van dit soort communicatieproblemen zijn ook beschreven in Gumperz (1982a en 1982b).

Deze opvatting omtrent de relatie tussen discriminatie en communicatie is in overeenstemming met een tweetal observaties die in sociaal-psychologische literatuur over interactie tussen groepen zijn te vinden. De eerste is dat een toename van interactie tussen individuen uit verschillende groepen het ontstaan van stereotypen omtrent die groepen kan bevorderen; dit is met name het geval als men de andere groep als bedreigend voor de eigen sociale identiteit ervaart (Tajfel 1981). Men ziet dat in Nederland onder andere in het ontstaan van openlijk racisme op plaatsen waar allochtonen in grote concentraties temidden van autochtonen wonen, de oude 19e-eeuwse wijken van Utrecht en Rotterdam.

De tweede observatie is dat vooroordelen omtrent individuen in interactiesituaties op den duur bevestigd kunnen worden door het gedrag van de cultureel of intellectueel gestereotypeerde, die zich daarmee dus conformeert aan het verwachtingspatroon. Dit verschijnsel van 'selffulfilling prophecy' dat door Rosenthal & Jacobson (1968) is waargenomen in de onderwijssetting, en daarna veelvuldig in onderzoek binnen dezelfde setting is bevestigd (zie voor een overzicht Brophy & Good 1974), komt waarschijnlijk op veel ruimere schaal voor (Wilke 1979); men hoeft daarvoor slechts te denken aan de wijze waarop sekse-stereotiep gedrag in de opvoeding kan worden uitgelokt.

Deze twee bevindingen maken samen het dialectisch karakter van de relatie tussen stereotypen en interactie duidelijk: interactie beïnvloedt het ontstaan van stereotypen, maar stereotypen beïnvloeden op hun beurt ook het interactieproces en het resultaat van de interactie (zie ook Doise 1978: 114). Men zou zich het geheel als een neerwaartse spiraal kunnen voorstellen. Voor taalwetenschappers is in dit verband de vraag relevant of er in het interactie-proces niet bepaalde vormen van talig handelen zijn te identificeren die als intermediair fungeren tussen enerzijds de stereotypen ten opzichte van de gesprekspartner en anderzijds de negatieve interactie-uitkomst voor die gesprekspartner. Als dergelijk taalgedrag identificeerbaar is, dan zou men daarmee directer toegang krijgen tot het discriminatie-proces in de communicatie tussen leden van verschillende groepen, en zou met nog meer recht gezegd mogen worden dat discriminatie een communicatieprobleem is. In dit artikel zullen een aantal suggesties worden gedaan met betrekking tot de wijze waarop men systematisch dergelijk taalgedrag op het spoor zou kunnen komen. Eerst zal echter nader ingegaan worden op het begrip *stereotype*, dat tot nu toe ongedefinieerd is gebruikt, en op enige literatuur waarin de relatie tussen vooroordeel en taalgebruik aan de orde komt.

2. Stereotypen in taalgebruik

Onder *stereotypen* verstaat men veelal die overtuigingen ('beliefs') met betrekking tot een sociale groep die een sterk generaliserend karakter hebben voor de leden van die groep. En hoewel niet alle generaliserende overtuigingen een evaluatieve component hoeven te bezitten, wordt het begrip *stereotype* in de literatuur (Allport 1954, Tajfel 1981) veelal wel verengd tot overtuigingen die tevens de houding ten opzichte van de betreffende sociale groep tot uitdrukking brengen. Dat wil dus zeggen dat we de generaliserende overtuiging dat alle Noorse mannen lang en alle Italiaanse mannen klein zijn geen stereotype zullen noemen, zolang er niet een min of meer algemene waardering bestaat ten aanzien van het lang of minder lang zijn van mannen. Ook zullen we de categorie generaliserende overtuigingen met een normatief karakter – dus van het type: 'vrouw en poes heur'n in hoer's' – niet tot de stereotypen rekenen, zoals bijvoorbeeld wel gedaan wordt door Wenzel (1978). Wat overblijft is dus een verzameling overtuigingen met betrekking tot een sociale groep die een *waardeordeel* impliceren. Men kan daarom ook over vooroordelen spreken. We zullen ons in de bespreking verder beperken tot de *negatieve* stereotypen en hun invloed.

Het taalwetenschappelijk onderzoek naar stereotypen heeft zich voornamelijk gericht op twee aspecten:

- a. op de analyse van expliciete verbale uitdrukkingen van stereotypen qua structuur en (in mindere mate) qua functie in bijvoorbeeld argumentaties (Quasthoff 1973, 1978; Wenzel 1978); en
- b. op de beschrijving van de aard van de stereotypen die bepaalde taalvari-

ëteiten, kenmerkend voor bepaalde groepen, oproepen in (delen van) de samenleving. (Voor dit laatste aspect zij verwezen naar de uitgebreide literatuur over taalattitudes.)

Op interactioneel niveau is de rol van het stereotype echter weinig in taalgebruiksonderzoek aan de orde gesteld. Er zijn enkele veronderstellingen geformuleerd door Robinson (1979) ten aanzien van de wijze waarop 'gatekeepers' de leden van een groep die ze negatief stereotypen zouden kunnen belemmeren hun doel te bereiken in de interactie; dit zou dan kunnen door verbazing of *dédain* uit te drukken, door veel opheldering te vragen en in het algemeen door mensen de moed te benemen hun wettelijke rechten na te streven. Hinnenkamp (1980) noemt een aantal vormen van taalgebruik die ambtenaren in Duitsland gebruiken om hun machtspositie tegenover hun allochtone cliënten tot uitdrukking te brengen; hij spreekt in dit verband over een '*talking down-register*', en noemt als kenmerken daarvan onder andere *foreigner talk*, sympathiserende vriendelijkheid, berispingen, waarschuwingen, switchen van *Sie* naar *du* en verwijzingen naar niet-begrijpen, naar wetten en regels, naar incompetentie van de cliënt en naar het dossier van de cliënt. Daarnaast zijn er onderzoeken naar de invloed van vooroordelen van leerkrachten op de interactie met hun leerlingen. Hoewel daarbij niet altijd sprake was van vooroordelen die met een bepaalde sociale groep verbonden waren, is dit type onderzoek van belang voor ons probleem vanwege de samenhang die men heeft vastgesteld tussen bepaalde vormen van talig handelen van de leerkracht en diens attitudes en verwachtingen met betrekking tot de leerlingen, waaraan die leerlingen zich op den duur conformeren. Zo is bijvoorbeeld een aantal keren gevonden dat leerlingen waaromtrent *lage* verwachtingen bestonden, minder werden geprezen dan de leerlingen uit de hoge verwachtingsgroep, dat ze minder aangemoedigd werden om een verbeterd antwoord te geven, dat er door de leerkracht minder aandacht geschonken werd aan hun bijdragen en dat ze minder beurten toegekend kregen (Brophy & Good 1974: 331, 332). Deze verbale gedragsvormen zou men dus kunnen interpreteren als de indicatoren van de verwachtingen en attitudes van de leerkrachten; en ze worden door de leerlingen dan ook als zodanig herkend. Op basis van de wijze van bejegening door de leerkracht ontwikkelt de leerling nu een zelfbeeld dat overeenstemt met het beeld van de leerkracht. En als het gedrag van de leerkracht dan over langere tijd consistent blijft, en de leerling zich niet verzet tegen die bejegening, zal het gedrag van de leerling gaan overeenstemmen met het ontwikkelde zelfbeeld en dus met de verwachtingen van de leerkracht die daaraan ten grondslag lagen (Good & Brophy 1974). Een vorm van zelf-stereotypering, tot uitdrukking komend in de acceptatie van het discriminerende gedrag van de leerkracht, is dus een voorwaarde voor het ontstaan van de negatieve effecten. Het is echter de vraag of de aard van het verbale gedrag dat de vooroordelen tot uitdrukking brengt, een werkelijke keus tussen accepteren en niet-accepteren toelaat. We zullen hierop in een volgende paragraaf terugkomen bij de beschrijving van een aantal stereotyperingstrategieën.

Samenvattend: er zijn een aantal zeer heterogene kenmerken van conversatie-gedrag genoemd die te maken zouden (kunnen) hebben met een negatieve stereotypering van de gesprekspartner en tevens met de negatieve uitkomsten van de interactie. Sommige kenmerken betreffen de referentiële inhoud van een gespreksbijdrage, andere de aard van de illocutieve handeling, nog weer andere de stijl, en tenslotte zijn er kenmerken die betrekking hebben op de beurtwisselingsorganisatie. Van een basis in een theorie omtrent relationele aspecten van taalgebruik is daarbij geen sprake. Voor een uitbouw van de inzichten omtrent de wijze waarop stereotypering gerealiseerd wordt in gespreksituaties, is dit echter wel noodzakelijk. In de volgende paragraaf wordt een zeer beknopte beschrijving gegeven van een pragmatische theorie waarin relationele aspecten een centrale rol vervullen.

3. Face-georiënteerde taalgebruiksstrategieën

Hoewel er in de pragmatische literatuur diverse mogelijkheden worden genoemd voor de beschrijving van de relatie tussen spreker en hoorder zoals die in het taalgebruik tot uitdrukking komt, kiezen we hier zonder nadere motivatie (die nu te ver zou voeren) voor wat we een *strategische* optiek zullen noemen. Het is een benaderingswijze die uitgaat van de idee dat een spreker zich bepaalde doelen stelt, of bepaalde principes van interactie in acht wil nemen, en daarvoor geëigende middelen weet te vinden. We vinden dit idee bij Gumperz (1982a), bij Leech (1983), maar ook al bij Brown & Levinson (1978). Laatste genoemd hebben de door Goffman (1967) ontwikkelde theorie over face-bescherming van spreker en hoorder uitgewerkt.

Brown & Levinson beargumenteren dat een groot aantal taalgebruiksfenomenen het resultaat zijn van rationele pogingen om te voldoen aan enkele (universele) interactionele behoeften. Die behoeften zijn a. gewaardeerd willen worden voor die eigenschappen, opvattingen, enzovoort die iemand als bepalend voor zijn eigen identiteit beleeft; en b. gerespecteerd willen worden in de eigen vrijheid van handelen. Deze behoeften worden aangeduid als *face-behoeften*, of ook zonder meer als *face*. Omdat er twee aspecten aan het face zijn te onderscheiden, waarvan het ene gekenmerkt wordt door behoefte aan bevestiging en verbondenheid en het andere door behoefte aan vrijheid en privacy, spreken Brown & Levinson over 'positive face', respectievelijk 'negative face'.

Brown & Levinson geven verder aan hoe iemand een handeling die op gespannen voet staat met de face-behoeften van de hoorder (die 'face-bedreigend' is) zo kan presenteren dat er als het ware *compensatie* geboden wordt voor die bedreiging. Die compensatie bestaat dan uit het tot uitdrukking brengen van aandacht voor (eventueel andere) face-behoeften van de gesprekspartner. Ze spreken in dit verband van *beleefdhedenstrategieën*; er zijn dus strategieën voor *positieve* beleefdheid (waarmee tegemoet gekomen wordt aan de positieve face-behoeften) en voor *negatieve* beleefdheid (waar-

mee tegemoet gekomen wordt aan negatieve face-behoeften). De keus voor een bepaalde strategie wordt volgens Brown & Levinson bepaald door een aantal factoren, waaronder de inschatting van de onderlinge verhouding van spreker en hoorder, in termen van *macht* en *vertrouwelijkheid*. (Voor een schematisch overzicht, zie Scollon & Scollon 1981: 179.)

Vervolgens leiden Brown & Levinson via doel/middelen-redeneringen de concrete realisaties van de diverse beleefdhedenstrategieën af. Om een enkel voorbeeld te noemen: als je aan het positive face van de ander tegemoet wilt komen, kun je dat doen door duidelijk te maken dat je veel met hem gemeen hebt, bijvoorbeeld opvattingen en kennis. Dat zou verbijzonderd kunnen worden door vooronderstellingen in te bouwen ten aanzien van wat de ander weet of vindt, verbaal gerealiseerd door negatieve vraagzinnen of modale partikels als *toch*, *soms* en *hé*.

4. Bruuskeringsstrategieën

Na dit - uitermate schetsmatige - intermezzo over een strategische benaderingswijze van taalgebruiksverschijnselen die te maken hebben met de relatie tussen spreker en hoorder, keren we terug naar het oorspronkelijke probleem, de wijze waarop stereotypen over de gesprekspartner in het taalgebruik tot uitdrukking worden gebracht. Aangezien we stereotypen gedefinieerd hebben als generaliserende overtuigingen met betrekking tot een sociale groep, die een evaluatieve component bezitten, kunnen we stereotypen karakteriseren als een complex $O + E$ waarin O de cognitieve component en E de evaluatieve component aanduidt. Stereotypering kan dan gerealiseerd worden door het thematiseren van de overtuiging O , op een directe of minder directe wijze (zie Wenzel 1978), maar veel subtieler kan de stereotypering in het gesprek gerealiseerd worden door uitsluitend E tot uitdrukking te brengen. De essentie van E is niet alleen negatief, maar vooral dat de ander zich in negatieve zin *onderscheidt* van de spreker; dit tot uitdrukking brengen komt neer op een bruuskering van de positieve face-behoeften van de ander en mogelijk tevens van de negatieve face-behoeften. Dat laatste is het geval dat hij bovendien binnen het machtsbereik van de spreker is.

Brown & Levinson (1978) hebben beschreven op welke wijze men een face-schending kan *minimaliseren*, uitgaande van de veronderstelling dat het streven naar face-behoud voor de ander een richtinggevend principe is in interactie. Er zijn echter situaties waarin een dergelijk interactie-principe is losgelaten en de participanten erop uit zijn om de face-schendingen te *versterken*. In ruzie's gebeurt dat vaak wederzijds, maar men kan zich situaties voorstellen dat slechts één van de gespreksdeelnemers de ander op die wijze bejegent. Lachenicht (1980) heeft nu voorgesteld om behalve beleefdhedenstrategieën die gericht zijn op verzachting van de face-bedreiging ook een set 'aggraverende strategieën', gericht op een versterking van de face-schending, in

de analyse van de interpersonele relaties in het taalgebruik te betrekken. Op een aantal van dergelijke strategieën, die we zouden kunnen aanduiden als *bruuskeringstrategieën*, kan ook een taalgebruiker zich oriënteren die de E-component van een stereotype tot uitdrukking wil brengen. We zullen hieronder nu een overzicht geven van de strategieën die een spreker kan benutten om z'n gesprekspartner te stereotyperen, zonder daarbij de overtuiging *O* expliciet aan de orde te stellen, en daarbij een enkel voorbeeld kort bespreken.

In de *eerste plaats* zal een stereotyperende spreker tot uitdrukking willen brengen dat er geen gemeenschappelijke basis is. Dat kan op verschillende manieren worden uitgewerkt:

- a. *Expliciteer de out-group status van de hoorder (H)*
 1. door te (veronder)stellen
 - dat H iets niet weet of begrijpt
 - dat H iets niet kan aanvoelen
 - dat H iets niet kan beoordelen
 - dat H iets niet kan doen
 2. door te ontkennen dat men dezelfde opinies heeft als H
 3. door het tonen van onbegrip ten opzichte van wat H zegt
- b. *Houd geen rekening met H*
 1. door handhaving of versterking van de taalgebruikskenmerken van de eigen groep
 2. door het tonen van desinteresse met betrekking tot H
 3. door het negeren van bijdragen van H
 4. door het interrumpen van H
 5. door het aan de orde stellen van taboe-onderwerpen voor H
- c. *Breng tot uitdrukking dat H negatief gewaardeerd wordt*
 1. door H te kritiseren
 2. door H verwijten te maken en te beschuldigen
 3. door H sarcastisch of minachtend te bejegenen
 4. door H iets onaangenaams toe te wensen
 5. door voortijdig aan te sturen op beëindiging van het gesprek

Al deze strategieën zijn met name gericht op een bruuskering van het *positieve* face van H, waarmee de spreker zijn negatieve evaluatie van H op de solidariteitsdimensie (Berenst 1983) duidelijk maakt. Als die negatieve evaluatie nog verder gaat, en de spreker zijn dominantie ten opzichte van H zou willen stipuleren, kan hij tevens door een bruuskering van de *negatieve* face-behoefte zijn stereotyperende houding concretiseren. Dat wil dus zeggen dat een stereotyperende spreker in de *tweede plaats* tot uitdrukking kan willen brengen dat hij de handelingsvrijheid en de privacy van de ander niet van belang acht, of zelfs niet erkent, en dat zijn eigen macht ten opzichte van de ander groot is. Ook deze intentie kan door een reeks van strategieën worden gerealiseerd; wij noemen er hier slechts twee, beide uitwerkingen van één hoofdstrategie:

- *Expliciteer de machtspositie ten opzichte van H*

1. door H conversationale rechten te onthouden of nadrukkelijk toe te kennen
2. door initiatieven (van H over) te nemen

Uit de te bespreken voorbeelden van een aantal hier genoemde strategieën, zal duidelijk worden dat het mogelijk is om *tegelijkertijd* een bruuskering van het positieve en van het negatieve face van de ander te plegen. Alle voorbeelden zijn afkomstig uit conversaties tussen iemand uit een etno-linguïstische minderheidsgroep (A) en een autochtone Nederlander (B).

Het eerste voorbeeld laat een tweetal strategieën van B zien, nadat A gevraagd heeft of de aangeboden kamer nog vrij is:

- (1) B: eh eh weg eh gisteren weggegaan
 A: weg
 B: weg, helemaal weg
 A: niet eh ander andere kamer?
 B: nee alles is vol het spijt me heel erg, volgende keer beter hè, oké?
 A: tot ziens, dag

De eerste twee beurten van B in dit fragment kunnen geduid worden als realisaties van strategie a-1 ('veronderstel dat H iets niet begrijpt'). B gebruikt hier foreigner talk, waarin behalve de gesimplificeerde zinsstructuren ook het *passpartout* 'weggegaan' en de herhalingen opvallen. Wat betreft de tweede beurt is de associatie met baby talk bijna onvermijdelijk. Het is opmerkelijk dat de derde beurt van B geen foreigner talk-verschijnselen meer bevat. We vinden hier echter een voorbeeld van een andere stereotypingsstrategie, c-5: B stuurt in deze beurt aan op een onvermijdelijke beëindiging, door na het antwoord op de vraag van A een tweetal routine-formuleringen te gebruiken die het onderwerp afsluiten, en daarmee tevens (in een monotypicaal gesprek) de beëindiging initiëren, en vervolgens nog een 'afsluitings-voorbereider' toe te voegen. Er blijft A onder dit geweld dan ook nauwelijks een andere keus over dan te accepteren en te vertrekken.

In het volgende voorbeeld zien we ook een realisatie van strategie a-1:

- (2) B: heb jij d'r ooit wel eens aan gedacht om eh je te laten inschrijven bij een uitzendbureau?
 A: ik heb al gedaan
 B: heb je dat al gedaan?
 A: ja

De vraag in de eerste beurt van B heeft als presuppositie dat het antwoord op de vraag waarschijnlijk *nee* is; ze brengt daarmee tot uitdrukking dat ze ervan uitgaat dat A (die werk zoekt, maar al 9 jaar in Nederland is) van de mogelijkheden in Nederland niet op de hoogte is. Dat vooroordeel bevestigt

ze vervolgens nog eens in haar tweede beurt, waarin de vragende herhaling van het antwoord van B als een uitdrukking van verbazing fungeert. Een voorbeeld van strategie b-2 vinden we in (3).

- (3) A: () eh ik zou graag willen weten of u me kunt zeggen wanneer de boten naar Schiermonnikoog gaan
 B: wat voor dag wilde u gaan?
 A: nou eh op welke dagen vertrekken ze
 B: alle dagen
 A: en hoe vaak is dat per dag?
 B: dat hangt ervan op welke dag u gaat, da's het punt. gaat u 'n werkdag, gaat u zaterdag, zondag
 A: en op werkdagen hebben ze wel vaste tijden
 B: ja
 A: en op welke tijd is dat dan?
 B: zeven uur, negen uur en vijf uur
 A: en op 't in de weekend?
 B: weekend ook altijd op negen uur

Hier lijkt sprake te zijn van onwil om de vraag van A te beantwoorden. Het antwoord zou namelijk simpelweg kunnen zijn: 9 en 5 uur, en op werkdagen ook nog om 7 uur 's ochtends. Dit antwoord geeft B echter pas (onvolledig) als er door A opnieuw expliciet naar gevraagd is. Uit het gesprek spreekt dus een zeer geringe interesse ten aanzien van de intenties van B. Het gedrag van B kan tevens geduid worden als een explicitering van zijn machtspositie: B onthoudt A een antwoord na diens derde beurt en onthoudt A een *adequaat* antwoord na diens vierde beurt. Bovendien heeft B in zijn eerste beurt het initiatief van A overgenomen met een vraag en wenst dat kennelijk niet uit handen te geven, getuige de inhoud van de derde beurt van B.

Een ander voorbeeld waarin het initiatief wordt overgenomen door B, vinden we in (4). A heeft net uiteengezet dat hij binnenkort naar Zaïre vertrekt en gevraagd welke inentingen nodig zijn:

- (4) B: ja en eh hoe lang gaat u daar naar toe?
 A: oh ja een maand of zo
 B: en wanneer vertrekt u?
 A: eh komende twee maanden
 B: ja maar u vertrekt na na twee maanden of na één maand
 A: na twee maand

Dat hier meer aan de hand is dan simpelweg het stellen van een aantal vragen die beantwoord moeten worden voordat B aan A de verlangde informatie kan verschaffen, zien we duidelijk als we ons realiseren dat *geen* van die vragen relevant is voor het antwoord op de vraag van A; even verder in het gesprek blijkt dat ook. Als concretisering van een bruuskeringstrate-

gie wordt het taalgedrag van B echter weer begrijpelijk: hij maakt duidelijk dat hij degene is die de vragen stelt.

5. Enkele slotopmerkingen

We hebben gezien dat een taalgebruiker zijn vooroordelen over een gesprekspartner niet slechts door middel van het thematiseren van die overtuiging duidelijk maakt, maar ook door een aantal bruuskeringstrategieën te benutten. Voor de betreffende gesprekspartner maakt het echter veel verschil hoe de stereotypen gerealiseerd worden. Op expliciet geuite vooroordelen kan men ingaan en de spreker ter verantwoording roepen of aanklagen. Maar het is veel moeilijker om aan te tonen dat taalgedrag, verklaarbaar als realisatie van een bruuskeringstrategie, ook werkelijk voortkomt uit een stereotyperingmotief. De spreker kan vaak op andere intenties wijzen die ook ten grondslag zouden hebben kunnen liggen aan het betreffende taalgedrag. Dat heeft tot gevolg dat er voor de gesprekspartner weinig ruimte is om het stereotyperingsgedrag af te wijzen. Doet hij dat wel, maar kan hij de spreker en de omgeving niet overtuigen van zijn interpretatie, dan is z'n face-verlies nog groter en wordt hij paranoïed genoemd. Gevangen in dit dilemma, is intergroepscommunicatie voor leden van een negatief gestereotypeerde minderheidsgroep vaak een pijnlijke ervaring.

Literatuur

- Allport, G.W.
 1954 *The nature of prejudice*. Reading (Mass.).
 Berenst, J.
 1983 'Taal- en sprekersbeoordeling binnen en buiten de eigen groep'. *Toegepaste taalwetenschap in artikelen* 17, 28-57.
 Brophy, J.E. en T.L. Good
 1974 *Teacher-student relationships: causes and consequences*. New York etc.
 Brown, P. en S. Levinson
 1978 'Universals in language usage: politeness phenomena'. In: E.N. Goody (ed.), *Questions and politeness: strategies in social interaction*. Cambridge, 56-289.
 Doise, W.
 1978 *Groups and individuals: explanations in social psychology*. Cambridge.
 Goffman, E.
 1967 'On face-work'. In: E. Goffman, *Interaction ritual: essays on face-to-face behaviour*. Harmondsworth [1972], 5-46.
 Good, T.L. en J.E. Brophy
 1974 'The influence of teachers' attitudes and expectations on classroom-behaviour'. In: R. Coop en P. White (eds), *Psychological concepts in the classroom*. New York, 42-80.
 Gumperz, J.J.
 1982a *Discourse strategies*. Cambridge.
 Gumperz, J.J. (ed.)
 1982b *Language and social identity*. Cambridge.

- Hinnenkamp, V.
 1980 'The refusal of second language learning in interethnic context'. In: H. Giles, W.P. Robinson en P. Smith (eds), *Language: social psychological perspectives*. Oxford, 179-184.
- Lachenicht, L.G.
 1980 'Aggravating language: a study of abusive and insulting language'. *Papers in linguistics* 13 (4), 607-687.
- Leech, G.N.
 1983 *Principles of pragmatics*. London.
- Quasthoff, U.M.
 1973 *Soziales Vorurteil und Kommunikation; eine sprachwissenschaftliche Analyse des Stereotyps*. Frankfurt.
- Quasthoff, U.M.
 1978 'The uses of stereotype in everyday argument'. *Journal of pragmatics* 2 (1), 1-48.
- Robinson, W.P.
 1979 'Speech markers and social class'. In: K.R. Scherer en H. Giles (eds), *Social markers in speech*. Cambridge, 211-249.
- Rosenthal, R. en L. Jacobson
 1968 *Pygmalion in the classroom; teacher expectation and pupils' intellectual development*. New York.
- Scollon, R. en S.B.K. Scollon
 1981 *Narrative, literacy and face in interemic communication*. Norwood.
- Tajfel, H.
 1981 *Human groups and social categories; studies in social psychology*. Cambridge.
- Wenzel, A.
 1978 *Stereotype in gesprochener Sprache; Form, Vorkommen und Funktion in Dialogen*. München.
- Wilke, H.
 1979 'Vooroordeel: begripsvorming, de toekenning ervan en benaderingen'. In: G.J. Kok, A. van Knippenberg en H. Wilke (red.), *Vooroordeel en discriminatie*. Alphen a.d. Rijn, 13-30.

Het model voor conversatie-analyse van Edmondson

Maarten Brackel

1. Inleiding

Willis Edmondson promoveerde in 1979 op een analyse-model voor conversaties, wat sinds 1981 toegankelijk is in *Spoken discourse; a model for analysis*, een uitgave van Longman te Londen. Dit model verdient de bijzondere aandacht van taalbeheersers die zich bijvoorbeeld bezig houden met strategieën in gesprekken. Om de kennismaking te vergemakkelijken geef ik in dit artikel een plaatsbepaling van het model ten opzichte van de vertrouwde theorieën, en twee voorbeelden waarbij het model wordt toegepast.¹

Het centrale doel van Edmondsons analyse-model is het beschrijven van de structuur van interactie, voorzover die te achterhalen is in overwegend talig gedrag. Bij de opbouw van dit model brengt hij elementen uit verschillende theorieën tot een nieuw geheel bijeen. Voor de plaatsbepaling van het model zal ik hier aangeven welke ideeën Edmondson afwijst, of (aangepast) overneemt.

2. Edmondsons model in relatie tot andere benaderingen

Om te beginnen wijst Edmondson *tekstgrammatica's* af. Er kan geen sprake zijn van 'ongrammaticale' teksten in gesproken taal, zoals bijvoorbeeld Van Dijk claimt. In de juiste context kan elke opeenvolging van zinnen samenhang vertonen en bovendien is een tekstthematische structuur iets anders dan een interactionele structuur. *Tekstgrammatica's* leveren daarom geen bijdrage aan dit analyse-model voor verbale interactie.

De *taalhandelingstheorie* lijkt op het eerste gezicht meer geschikt en Edmondson neemt inderdaad enige noties van Austin en Searle over. Zo is het loutere bestaan van illocutionaire werkwoorden in ons lexicon voor Edmondson een bewijs voor hun belang in een model. Maar illocuties zijn volgens hem géén eenheden van *gedrag*. Zijn bezwaar tegen de klassieke illocutie-opvatting is vooral dat de illocutionaire en perlocutionaire effecten en intenties niet zorgvuldig gescheiden worden. Bovendien ontbreken de criteria om illocuties bij analyse eenduidig te benoemen: daarvoor is ook kennis van de wereld nodig, naast de voorwaarden van Searle. In plaats van de common sense-termen van Searle hebben we strikt omschreven, technische termen nodig om illocuties te typeren. Edmondson geeft een lijst met